

ӘОЖ 34.08(574)

Байркенова Гулмира Төлеубекқызы

заң ғылымдарының кандидаты, Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен қ.

e-mail: bairkenova42@mail.ru

Нұрмұхамбетова Қымбат Қабдылқақызы

оқытушы, Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен қ.

e-mail: kimbatjan_986@mail.ru

ЗАҢ МАМАНДЫҚТАРЫНЫҢ ТҮЛЕКТЕРІНІҢ ЖҰМЫСҚА ОРНАЛАСУДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстанда әрбір екінші жоғары оқу орны заңгерлерді дайындайды. Сонымен қатар, заңгерлердің заманауи жағдайда талап етіле ме және заң мамандығының болашағы бар ма деген сұрақ туындайды. Заң мамандықтарының түлектерін жұмысқа орналастыру бойынша көрсеткіштер жоғары оқу орындары мен білім беру бағдарламаларының тиімділігі критерийлерінің бірі болып табылады. Осыған байланысты, түлектерді жұмысқа орналастыруға жәрдемдесу білім беру ұйымы қызметінің бәсекеге қабілеттілігі мен қажеттілігін қамтамасыз ететін аса маңызды бағыты болып табылады.

Мақалада Қазақстандағы заң мамандықтары түлектерінің жұмыспен қамтылуының қазіргі жағдайы талданады, түлектердің жұмысқа орналасу барысында кездесетін себептері қарастырылады. Нақты университет мысалында заң мамандықтары түлектеріне жұмысқа орналасуға жәрдемдесудің өзекті мәселелерін шешу жолдары көрсетілген.

Мақала авторлары заңгерлерді жұмысқа орналастыру мәселесін қазіргі заманғы қою университеттің, әлеуетті жұмыс берушілердің және түлектердің өздерінің тиімді өзара іс-қимылы арқылы осы проблеманың мазмұны мен шешу жолдарын жан-жақты талдауды жүзеге асыру қажеттілігімен байланысты екендігін негіздейді.

Түйін сөздер: заң мамандығы, заңгер, жұмысқа орналастыру, университет, жұмыс беруші, түлек, дағдылары, жұмыс тәжірибесі, кәсіби бағдар

In Kazakhstan, every second university trains lawyers. Meanwhile, the question arises - are lawyers in demand in modern conditions and is there a future for the legal profession? Indicators of employment of graduates of legal professions are one of the criteria for the effectiveness of universities and educational programs. In this regard, assistance in the employment of graduates becomes an extremely important activity of the organization of education, ensuring its competitiveness and relevance.

The article analyzes the current employment status of graduates of legal professions in Kazakhstan, discusses the reasons that graduates face in the employment process. By the example of a particular university, the ways of solving topical issues of assistance to graduates of legal specialties in employment are presented.

The authors of the article substantiate that the modern formulation of the issue of employment for lawyers is due to the need to carry out a comprehensive analysis of the content and ways to solve this problem through effective interaction between the university, potential employers and the graduates themselves.

Ключевые слова: юридическая специальность, юрист, трудоустройство, университет, работодатель, выпускник, навыки, опыт работы, профориентация.

In Kazakhstan, every second university trains lawyers. Meanwhile, the question arises - are lawyers in demand in modern conditions and is there a future for the legal profession? Indicators of employment of graduates of legal professions are one of the criteria for the effectiveness of universities and educational programs. In this regard, assistance in the employment of graduates becomes an extremely important activity of the organization of education, ensuring its competitiveness and relevance.

The article analyzes the current employment status of graduates of legal professions in Kazakhstan, discusses the reasons that graduates face in the employment process. By the example of a particular university, the ways of solving topical issues of assistance to graduates of legal specialties in employment are presented.

The authors of the article substantiate that the modern formulation of the issue of employment for lawyers is due to the need to carry out a comprehensive analysis of the content and ways to solve this problem through effective interaction between the university, potential employers and the graduates themselves.

Keywords: legal specialty, lawyer, employment, university, employer, graduate, skills, work experience, vocational guidance.

Нарықтық экономиканы дамығудың қазіргі заманғы жағдайларында жоғары оқу орындарының түлектерін жұмысқа орналастыру проблемасы өте күрделі болып тұр. Әрбір түлек алған мамандық бейіні бойынша жұмыс тауып,

лайықты жалақы алып, мансаптық өсудің келешегін көргісі келеді. Мысалы, соңғы жылдары Қазақстанның өңірлерінде заң мамандықтары түлектерін жұмысқа орналастыру көрсеткіштерінің төмендеуі байқалады. Көбінесе

бұл жағдайды жұмыс берушілердің түлектерге қойылатын талаптарындағы өзгерістермен, еңбек нарығын заңгерлермен толықтырумен байланыстырады.

Жұмысқа орналастыру мәселесін қазіргі заманғы университеттің әлеуетті жұмыс берушілердің және түлектердің өздерінің тиімді өзара іс-қимылы арқылы осы проблеманың мазмұны мен шешу жолдарын жан-жақты талдауды жүзеге асыру қажеттілігінен туындап отыр. Сонымен қатар, түлектерді жұмысқа орналастыру көрсеткіштері жоғары оқу орындарының тиімділік критерийлерінің бірі болып табылады. Осыған байланысты, түлектерді жұмысқа орналастыруға жәрдемдесу білім беру ұйымы қызметінің бәсекеге қабілеттілігі мен қажеттілігін қамтамасыз ететін аса маңызды бағыты болып табылады.

2019 жылдың қаңтарында «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ (МДМ) мамандары еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің тапсырысы бойынша 2018 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанның ТОП-20 жоғары оқу орындарының электронды еңбек биржасының сайтында жарияланды. 2015-2017 жылдары ЖОО бітірген түлектердің нақты жұмысқа орналасуы туралы мәліметтер негізге алынды. Түлектердің мамандық бойынша талап етілуіне келетін болсақ, «құқық» 13-ші орында, яғни алдыңғы қатарда болмаған [1].

2015 жылы БАҚ Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының орынбасары Андрей Кравченконың «Қазақстан Республикасында заң кадрларын даярлау жағдайы» республикалық форумында сөйлеген сөзі туралы ақпаратты жариялады. Оның айтуынша, Қазақстанда «әрбір екінші жоғары оқу орны заңгерлерді дайындайды. Соңғы 12 жылда 185 мыңнан астам заңгерлер дайындалды. Жаңа заңгерлердің ағыны төмендемейді. 2015 жылы 18 мыңнан астам заңгерлер шығарылды, бұл 10 жыл бұрын 4 есе көп». Ол егер Интернетте 10 мың халыққа қанша заңгерлер келсе, әр елде қанша заңгерлер бар екенін байқаса, онда «Қазақстан үшін бұл айқын» деп көрінеді [2].

Бұл мысал түлектердің заң мамандығы бойынша жұмысқа орналасу кезінде жоғары бәсекелестігін куәландырады. Алайда бұл фактор оқуды аяқтағаннан кейін жұмысқа орналасу кезінде туындайтын проблемалардың жалғыз себебі болып табылмайды.

С. Аманжолов атындағы ШҚМУ бітірушілердің жұмысқа орналасуын ұйымдастыру, мониторинг жүргізу бойынша

жұмыс жүргізеді, оларға жұмысқа орналасуға көмек көрсетеді және көмек көрсетеді, олардың кәсіби жетістіктері мен жетістіктерін бақылайды. Бітірушілерді жұмысқа орналастыру мониторингі ЖОО-ны бітіргеннен кейін жұмысқа орналасқан бітірушілердің үлесі (алған мамандығы бойынша жұмысқа орналастырылған және басқа да жұмыспен қамту нысаны: ҚР Қарулы Күштерінде қызмет ету, бала күтімі бойынша демалыс және т.б.) және жұмысқа орналаспаған түлектердің үлесі (оның ішінде жұмыспен қамту қызметіне жүгінген және жұмыссыз ретінде тіркелген) сияқты негізгі көрсеткіштер бойынша жүргізіледі.

Соңғы 3 жылдағы (2016-2018 ж.ж.) осы көрсеткіштерді талдау «Құқықтану» Білім беру бағдарламасы түлектерінің едәуір санының (магистратурада оқуын жалғастыратын, шетелге кеткен, әскерде және бала күту демалысында жүргендерді есепке алғанда 82% - ға жуығы) оқудан жұмысқа көшу кезінде қиындықтарға тап болса да, білікті жұмыс орындарында жұмыс істейтінін көрсетті. Университетті бітіргеннен кейін түлектердің 15% - ы ҚР Қарулы Күштеріне қызметке шақырылады және 3% - ға жуығы бала күтіміне байланысты демалысқа кетеді. Нәтижесінде, әр жылдың соңына қарай орташа алғанда 4-5 адам жұмысқа орналаспайды. Диплом алған мамандар жұмыс орнын жиі ауыстыратынын атап өткен жөн.

Түлектердің жұмысқа орналасу кезінде кездесетін типтік мәселелерді қарастырайық.

Жұмысқа орналасу кезінде алған мамандығы бойынша жұмыс тәжірибесінің болуы маңызды. Жұмыс берушілер көбінесе жұмыс тәжірибесі бар бітірушіге артықшылық береді, жұмыс тәжірибесі жоқ адамды жұмысқа қабылдауға дайын адамдар аз. 2018 жылдың мамыр айында жүргізілген мониторинг деректері бойынша ҚМУ-да заңгер-түлектердің 50% - ға жуығы мамандық бойынша жұмыс істеді. Бұл, әдетте, техникалық және кәсіптік білім және жоғары кәсіптік білім негізінде оқитын студенттер. Тәжірибе көрсеткендей, оқу кезінде еңбек еткен студенттер диплом алғаннан кейін еш қиындықсыз жұмысқа орналасты. Бұл-нотариустың, адвокаттың, медиатордың көмекшілері, полицейлер, кәсіпорындар мен ұйымдардың заңгерлері. Бұл жағдай Қазақстан Республикасының «Атамекен» Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасы өткізген 2018 жылғы «құқық» бағыты бойынша жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламалары рейтингінің көрсеткішіне әсер етті.

Сондай-ақ, жұмысқа орналасу көрсеткіштеріне әсер ететін себептердің қатарына түлектердің өздерінің жоғары үміті, өзінің кәсіби деңгейін жоғары бағалау жатады. Түлектер беделді мамандық алды деп есептей отырып, жоғары еңбекақы алуға бағытталған. 2018 жылы ШҚМУ «Заңтану» білім беру бағдарламасы түлектерінің сауалнамасы 85% - ға жуығы 100-150 мың теңге еңбекақысы бар бос жұмыс орындарын қарастыратынын көрсетті. Еңбек нарығын талдау жұмыс берушілер жас маманға жұмыс тәжірибесіз 50-75 мың теңге еңбекақысын ұсынуға дайын екенін көрсетті. Сонымен қатар, түлектер нормаланбаған жұмыс уақытымен келісуге дайын емес, іссапарлар және т. б. берілген бос жұмыс орындардан бас тартады.

Түлектердің 80% - дан астамы құқық қорғау және сот органдарында жұмыс істегісі келеді. Құқық қорғау жүйесін реформалауға байланысты бос лауазымдарға үміткерлерге қойылатын талаптар көтерілді және Мемлекеттік қызметке іріктеу жүйесі күрделі болды. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Заңының 26-бабына сәйкес «Б» корпусының мемлекеттік лауазымдарына алғаш рет қабылданатын азаматтар тестілеуден өтеді, одан кейін Мемлекеттік қызмет істері жөніндегі уәкілетті органнан қорытынды ала отырып, жеке қасиеттерін бағалаудан өтеді. Өкінішке орай, құқық бакалаврларының белгілі бір саны іріктеудің осы кезеңдерінде белгіленеді [4].

Бір жағынан, жұмыс берушілер заң кадрларының жетіспеушілігін бастан кешуде. Осылайша, басында 2019 жылғы штат санын сот елдің құраған 2684 судьялары, нақты – 2442 судья. Занды вакантными ағымдағы жылдың басында болды лауазымы 242 судьялар. Бүгін Қазақстан үшін адвокаттардың жетіспеушілігі мәселесі өзекті. Олардың ағымдағы саны азаматтардың заң көмегіне толыққанды қол жеткізуі үшін жеткіліксіз. Қазақстанда орташа есеппен бір адвокатқа шамамен 3900 азамат келеді.

«Бұл көрсеткіш Италияда 260 адам, ал Германия мен Англияда 500 және 900 азамат сәйкесінше. Адвокаттардың жетіспеушілігі мәселесін Жоғарғы Сот да көтереді. Бір судьяға екі адвокаттан кем келеді. Еуропада бұл көрсеткіш орта есеппен үштен беске дейін. Шын мәнінде, Қазақстанда Адвокаттық қызмет тапшылығы қалыптасты. Мұндай қызметтерді қажет ететін азаматтар оларды жоғары бағамен ала алмайды немесе ала алмайды» [5].

Екінші жағынан, бос орын алуға үміткерлерге қойылатын жоғары талаптар. Мәселен, 2018 жылдың қараша айында Нұрсұлтан Назарбаев сот жүйесін жаңғырту мәселелері жөніндегі Кеңесте бүгінде Қазақстанда судьяларды іріктеу тәртібі қатаңдатылғанын атап өтті. Оның айтуынша, судья лауазымына емтихан 100 үміткердің тек бесеуі ғана өтті [6]. Сот жүйесінде бос судья лауазымдарына орналасуға конкурс өткізудің тәртібі мен тәсілдері жаңғыртылды, судья лауазымына біліктілік емтиханы жетілдірілді. Біліктілік емтиханын тапсыру рәсімі мынадай кезеңдерден тұрады: психологиялық тестілеу, эссе жазу, Қазақстан Республикасының заңнамасын білуге компьютерлік тестілеу және оны практикада қолдану қабілеті, сондай-ақ үміткердің білімін тексеру және оларды кейстік міндеттер нысанында сот практикасынан нақты жағдайларды модельдейтін емтихан билеттері бойынша практикада қолдану қабілеті. Компьютерлік тестілеу шеңберінде білімді тексеру құқықтың 11 саласына дейін кеңейді.

Жұмысқа орналастыру көрсеткіштеріне әсер ететін келесі себеп бакалаврлардың көпшілігінде еңбек нарығында өзін-өзі анықтау, еңбек мансабын дамыту, жұмыс берушілермен жұмысқа орналасу мәселелері бойынша келіссөздер жүргізу, түйіндемелер жазу құқығының болмауы болып табылады, яғни түлектер өздерін «оқыта алмайды».

Аталған мәселелерді шешу үшін түлектерді жұмысқа орналастыру тиімділігін арттыруға және қолдауға, студенттің мансабын қалыптастыруға және дамытуға бағытталған кешенді тәсіл қажет. Бұл бағыттағы жұмыс құралдарының бірі Қазақстанның барлық ЖОО-да құрылған Мансап және жұмысқа орналасу орталықтары болып табылады.

Біз түлектерді жұмысқа орналастырудың тиімділігі мен табыстылығын арттыру мақсатында кәсіптік бағдар беру жұмысын жетілдіру, талапкерлермен жұмыс істеуге көбірек көңіл бөлу, оларға болашақ мамандықты саналы түрде таңдауға көмектесу, болашақ мамандықтың ерекшелігін, біліктілік талаптарын, мансаптық өсу мүмкіндігін түсіну қажет деген тұжырыммен келісеміз. Бұл жұмысқа түлектерді, студенттерді және жетекші оқытушыларды тартуға болады. Мысалы, 2019 жылы 13 сәуірде ШҚМУ бастамасымен Шығыс Қазақстанда алғаш рет жастардың білім беретін заң форумы өтті (студенттер, оқушылар, Жас

заңгерлер). Университет осындай форумды дәстүрлі түрде өткізуге ниетті [7].

Жаңа білім, білік, дағды алу және кәсіби құзыреттілік деңгейін арттыру мақсатында, өндірістік практикадан басқа, ЖОО «Құқықтану» білім беру бағдарламасы бойынша дуалды оқытуды енгізу мәселесін әзірлейді.

Қазір бұл бағыттағы жұмыс ҚМУ-де жүргізілуде. Сонымен қатар, пилоттық жоба шеңберінде «судья Көмекшісі» ретінде қаралып, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты, төрт үшінші курс студенті, мамандығы «Құқықтану» сәтті тәжірибеден Өскемен қалалық сотында. 3 және 4 курстардың 15 студенті Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл Агенттігінің ШҚО бойынша департаментінің жас мемлекеттік қызметші мектебінде оқудан өтті. Жас адамдарға ұйымдастырылған тәжірибе барысында мемлекеттік органдарда жұмыс істеу дағдыларын алу мүмкіндігі берілді.

Жұмыс берушілермен жеке немесе топтық консультациялар, тренингтер, мастер-кластар және т.б. түрінде қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру маңызды.

Бітірушілерді жұмысқа орналастыруда туындаған проблемалық жағдайларды шешу ЖОО, жұмыс берушілер, студенттер, мектеп және ата-аналардың өзара іс-қимылы кезінде ғана мүмкін болады. Осыған байланысты, құқық бакалаврларын жұмысқа орналастыру процесіне «Қазақстан заңгерлер одағы» Республикалық қоғамдық бірлестігінің аймақтық филиалдарын тартуды ұсынамыз, олар заң жоғары оқу орындарының түлектерін жұмысқа

орналастыруға жәрдемдесудің үйлестіру орталығы бола алады. Бұл орталықтар Бос орындар туралы ақпаратты шоғырландырып қана қоймай, сондай-ақ түлектерді кәсіби іріктеуді, соның ішінде өзіндік кәсіби емтихан өткізу жолымен жүргізе алады және түлектерді нақты жұмыс берушілерге ұсына алады.

Осылайша, мамандық бойынша жұмысқа орналасу кезінде заң ЖОО түлектері келесі проблемалармен бетпе-бет келеді:

1) бос орындар саны шектеулі болған кезде түлектер арасындағы жоғары бәсекелестік;

2) бос орынға орналасуға үміткерлерге қойылатын жоғары талаптар;

3) мемлекеттік және құқық қорғау қызметіндегі штат бірліктерінің қысқару үрдісі;

4) түлектердің еңбек қызметін төмен жалақы, нормаланбаған жұмыс күні, іссапарлар және т. б. кезінде бастауға дайын болмауы;

5) жұмыс тәжірибесінің және практикалық дағдылардың болмауы.

Уақыт өзгереді, қоғам қарқынды дамып келеді, өмірдің жаңа жағдайлары пайда болады, мамандыққа жаңа сән келеді. Дегенмен, заңгер мамандығы әрдайым ең танымал, сұранысқа ие және болашағы бар. Сұрақ туындайды «Неге?». Бұл өте анық, өйткені заңгер әмбебап мамандық. Біздің ойымызша, болашақта заң кәсіптерінің перспективасы маманның тар бейінімен анықталатын болады - бейін болған сайын, сұраныс соғұрлым жоғары. Мысалы, қаржыгер-заңгер, еңбек құқығы бойынша заңгер, бизнес-заңгер, жол-көлік оқиғалары бойынша заңгер, несие мәселелері бойынша заңгер, жер құқығы бойынша заңгер және т. б.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. ТОП-20 вузов Казахстана по востребованности их выпускников [Электрондық ресурс] // URL: <https://kursiv.kz/news/obrazovanie/2019-01/top-20-vuzov-kazakhstan-a-po-vostrebovannosti-ikh-vypusknikov>
2. В Казахстане перебор с юристами – замгенпрокурора РК [Электрондық ресурс] // <https://www.kazpravda.kz/news/obshchestvo/>
3. ЖОО оқу бағдарламалар рейтингісі [Электрондық ресурс] // <http://karagandy.atameken.kz/ru/services/>
4. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] // <http://adilet.zan.kz>
5. Қазақстан Республикасындағы судья кадрларының жай-күйі туралы ұлттық баяндама [Электрондық ресурс] // <http://vss.gov.kz/node/1536>
6. Мемлекет басшысының төрағалығымен сот жүйесін жаңғырту мәселелеріне арналған кеңес өтті [Электрондық ресурс] // <http://www.akorda.kz/>
7. ШҚМУ-да жастардың білім беру-заң форумы өтті [Электрондық ресурс] // <https://www.vkgu.kz/>

Байркенова Гульмира Төлеубековна

Лауазымы: заң ғылымдарының кандидаты, «Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс» кафедра меңгерушісі, С.Аманжолов атындағы Шығыс-Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен қ.

Пошталық мекен-жайы: Индекс 070020, Қазақстан Республикасы, Өскемен қ., 30-шы Гвардиялық дивизиасының көшесі, 34 үй

Ұялы тел: +77773477808

Нұрмұхамбетова Қымбат Қабдылқакқызы

Лауазымы: құқық магистрі, «Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс» кафедрасының оқытушысы, С.Аманжолов атындағы Шығыс-Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен қ.

Пошталық мекен-жайы: Индекс 070020, Қазақстан Республикасы, Өскемен қ., 30-шы Гвардиялық дивизиасының көшесі, 34 үй

Ұялы тел: +77773567226

Заң мамандықтарының түлектерінің жұмысқа орналасудағы өзекті мәселелері

Байрқенова Гульмира Толеубековна

Должность: кандидат юридических наук, заведующий кафедрой «Уголовного права и уголовного процесса», Восточно-Казахстанский государственный университет им. С.Аманжолова г. Усть-Каменогорск

Почтовый адрес: Индекс 070020, Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск, ул.30-ой Гвардейской дивизии 34

Сот. тел: + 77773477808

Нұрмұхамбетова Қымбат Қабдылқакқызы

Должность: магистр юриспруденции, преподаватель кафедры «Уголовного права и уголовного процесса Восточно-Казахстанский государственный университет им. С.Аманжолова г. Усть-Каменогорск

Почтовый адрес: Индекс 070020, Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск, ул.30-ой Гвардейской дивизии 34

Сот.тел: +77773567226

Актуальные вопросы трудоустройства выпускников юридических специальностей

Bairkenova Gulmira

Position: PhD in Law, Acting Head of the Department of Criminal Law and Criminal Procedure of the East Kazakhstan State University named after S.Amanzholova

Mailing address: Index 070020, Republic of Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk, 30th Guards Division 34 st.

Mob.phone: + 77773477808

Nurmuhambetova Cimbat

Position: master's degree of jurisprudence, teacher of department of "criminal law and criminal procedure" of the East Kazakhstan State University named after S.Amanzholova

Mailing address: Index 070020, Republic of Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk, 30th Guards Division 34 st.

Mob.phone: +77773567226

Topical issues of employment of graduates of legal specialties